

प्रकरण —३

अवधान आणि संवेदन

प्रास्ताविक :— आपल्या अवतीभोवती घडणाऱ्या सर्व घटना, प्राणी पक्षी, फुले, विविध वस्तु या सर्वांचे ज्ञान आपल्याला ज्ञानेंद्रीयांच्या मार्फत होते. सभोवतालच्या परिस्थितीतील अनेक घटकांचे ज्ञान आपल्याला ज्ञानेंद्रीयामार्फत होते. संवेदन म्हणजे ज्ञान होणे, माहीती होणे आणि एखाद्या वस्तूचे, प्रसंगाचे संवेदन व्हावे म्हणून आपण त्याकडे लक्ष देतो, तिकडे पहातो, असे लक्ष केंद्रीत करणे किंवा पहाणे म्हणजेच अवधान होय. या दोन प्रक्रीयांच्या मुळाशी असलेली सर्वात महत्वाची प्रक्रीया म्हणजे वेदन होय. वेदनेंद्रीयामुळे किंवा ज्ञानेंद्रीयामुळे अपणास सभोवतालच्या परिस्थितीची जाणिव होते. या जाणिवेसच वेदन असे म्हणतात. वेदन ही सुरवातीची प्रक्रिया आहे तर संवेदन हा या प्रक्रियाचा शेवट आहे. वेदन आणि संवेदन या दोन प्रक्रियांमध्ये मध्यस्थ या नात्याने अवधान ही प्रक्रिया असते. सर्वकष संवेदनासाठी अवधानाची नितांत आवश्यकता असते. किंबुना अवधानाशिवाय संवेदन घटणेच शक्य नाही.

अवधान

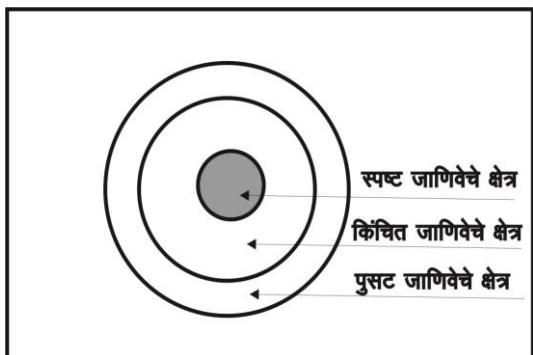
अवधान व्याख्या व स्वरूप

दैनंदीन व्यवहारात बोलीभाषेत लक्ष देणे, लक्ष केंद्रीत करणे, मन एकाग्र करणे एकाग्रचित्त करणे, ध्यान एकवटणे या निरनिराळ्या शब्दांचा आपन वापर करत असतो. मानसशास्त्रीय परिभाषेत यासच अवधान असे म्हणतात. व्यक्तीच्या सभोवतालच्या परिस्थितीत असंख्य उद्दीपक असतात व ते व्यक्तीच्या वेदनेंद्रीयावर सतत आघात करीत असतात. परंतु त्या सर्व उद्दीपकांकडे व्यक्तीचे लक्ष जात नाही. एका वेळेस व्यक्ती फक्त एकाच उद्दीपकांकडे लक्ष देते. अनेक उद्दीपकांमधून एका उद्दीपकाची निवड करणे ही एक मानसिक प्रक्रिया असुन तिलाच अवधान असे म्हणतात. उदा. वर्गात शिक्षकांचे बोलणे ऐकत असताना रस्त्यावरील वाहनांचे आवाज, इतर मुलांचे कुजबुजने, खीडकीतून येणारे पक्षांचे आवाज, इतर मुले, इमारत, खीडकीबाहेरील अनेक गोष्टी दिसत असतात आपल्या मनात अनेक प्रकारचे विचार येतात. विविध भावनांचा प्रत्यय येतो परंतु अशा अनेक उद्दीपकांपैकी फक्त एकाच उद्दीपकांकडे म्हणजेच शिक्षकांच्या बोलण्याकडे आपले लक्ष केंद्रीत होते व इतर उद्दीपकांची अपणास पुस्टशी जाणिव होत असते.

सभोवतालच्या परिस्थितीतील अनेक उद्दीपकांपैकी फक्त कांही निवडक उद्दीपकांकडे आपण लक्ष देतो आणि इतर उद्दीपकांकडे दुर्लक्ष करतो. जेंव्हा आपले एखाद्या उद्दीपकांकडे लक्ष जाते तेंव्हा तो उद्दीपक अवधानाच्या केंद्रस्थानी असतो. तर इतर उद्दीपक जाणिवेच्या सीमेवर असतात. अर्थातच सीमेवरील हे उद्दीपक केंव्हाही अवधानाचा केंद्रबिंदू होवू शकतात.

अवधानाच्या व्याख्या

1. वस्तुचे निश्चित स्वरूपाचे ज्ञान होण्यासाठी उपयुक्त असे प्राथमिक समायोजन म्हणजे अवधान होय.
2. नॉर्मन मन : “ज्या मानसिक प्रक्रियेव्वारे निवडक अथवा वेचक उद्दीपक किंवा उद्दीपक समुहाला बोधावरस्थेच्या केंद्रस्थानी आणले जाते त्यास अवधान असे म्हणतात.”
3. गिलफोर्ड : “ व्यक्ती कशाचे निरीक्षण करणार आहे याची निवड करणाऱ्या प्रक्रियेला अवधान असे म्हणतात.”
4. मॅकडुगल : “ अवधान कक्षेतील विशिष्ट उद्दीपक अवधान कक्षेच्या केंद्रस्थानी आणण्यासाठी होणारी मानसिक पातळीवरील वेचक प्रक्रिया म्हणजे अवधान होय”
5. मॉर्गन “ निवडक उद्दीपकास किंवा वेदन सामग्रीस आपल्या अनुभवाच्या केंद्रस्थानी आणणाऱ्या मानसिक प्रक्रियांना अवधान असे म्हंतले जाते.”

जाणिवेचे क्षेत्र असते. त्यावर किंचित लक्ष दिले जाते तर बाहेरील बाजूस पुस्ट जाणिवेचे क्षेत्र असते त्याकडे अगदी पुस्ट लक्ष दिले जाते.

वरील सर्व व्याख्यातून एक महत्वाचा अर्थ निघतो तो म्हणजे अवधान ही एक मानसिक प्रक्रिया असून अपणास हवा तो उद्दीपक फक्त जाणिवेच्या केंद्रस्थानी आनला जातो. मॉर्गनच्या मते अवधानामुळे आपल्या बोधात्मक अनुभवाचे केंद्रस्थान आणि बाह्यक्षेत्र असे विभाजन होते. ज्या घटकांचे अपणास स्पष्ट संवेदन होते त्यांचा समावेश केंद्रभागात होतो तर ज्यांचे अस्पष्ट संवेदन होते किंवा आजिबात संवेदन होत नाही अशा घटकांचा बाह्य क्षेत्रात समावेश होतो. सोबतच्या आकृतीवरुन अवधानाचे स्वरूप लक्षात येते. केंद्रस्थानी स्पष्ट जाणिवेचे क्षेत्र असते त्यावर आपले संपूर्ण लक्ष केंद्रीत होते. त्यानंतर त्याच्या बाहेरील बाजूस किंचित जाणिवेचे क्षेत्र असते त्याकडे अगदी पुस्ट लक्ष दिले जाते.

३ अवधानाचे स्वरूप

- मानसिक विन्यास / तयारी (State of Readiness)** अवधान केंद्रीत करण्याविषयीची मनाची पुर्वतयारी म्हणजे अवधान विन्यास होय. अवधानास अनुकूल अशी मानसिक सज्जता म्हणजेच अवधान विन्यास होय. उदा. लहान मुलाचे रडने ऐताच आई चटकन जागी होते तर शेजारीच झोपलेल्या वडीलांना मात्र याची थेडीही कल्पना येत नाही. सरहदीवर पाहरा देणाऱ्या सैनिकाच्या लक्षात थेडीशी हालचाल येईल परंतु आपल्या लक्षात ती येणार नाही.
- निवडकता** :- अवधान ही एक वेचक प्रक्रिया आहे. वातावरणात एकाच वेळेस अनेक उद्दीपक असतात. परंतु या सर्वच उद्दीपकांकडे आपण लक्ष देत नाही आपल्याला हव्या असलेल्या उद्दीपकाची आपण निवड करतो. व त्या उद्दीपकाकडे जाणिवपुर्वक लक्ष देतो. वर्गात शिक्षकांचे बोलणे लक्षपुर्वक ऐकत असताना आपण इतर आवाजांकडे दुर्लक्ष करतो. **मँकऱ्हुगल** या मानसशास्त्रज्ञाच्या मते अभिरुची व अवधान यामध्ये जवळचा संबंध आढळतो आपणास आवडणाऱ्या उद्दीपकाकडे आपण जाणिवपुर्वक लक्ष देतो म्हणजेच इतर उद्दीपकांना बाजुला सारून आपण आपल्या आवडीच्या उद्दीपकांची निवड करतो व त्या उद्दीपकांकडे आपले लक्ष केंद्रीत करतो. उदा. बाजूरातून जाताना स्त्रियांचे अवधान साडयांच्या दुकानाकडे जाते. चेरी या मानसशास्त्रज्ञाने याबाबत एक प्रयोग केला आहे. त्याने प्रयुक्ताच्या दोन्ही कानांना हेडफोन्स बसवलेले होते. एकाच वेळी डाव्या व उजव्या कानातून वेगवेगळी माहिती ऐकविली जात होती. व जी माहीती ऐकलेली आहे ती लगेच मोठयाने सांगायची होती प्रयोगात असे आढळले की अनोख्यांची माहीतीपेक्षा ओळखीच्या माहीतीकडे प्रयुक्तांनी अवधान केंद्रीत केले. तसेच पुरुषांच्या आवाजापेक्षा त्यांचे लक्ष स्त्रियांच्या आवाजाकडे गेले. म्हणजेच अवधानात निवडकता व अभिरुची महत्वाची असते.
- अवधानात शारीरिक बाजू महत्वाची असते** :- अवधान ही जरी मानसिक प्रक्रिया असली तरी अवधान केंद्रीत करण्यासाठी पुरक अशा शारीरिक हालचालीही व्यक्तीकडुन केल्या जातात. उदा. घावध्याच्या शर्यतीत भाग घेतलेली व्यक्ती शरीराची एक विशिष्ट रचना करून उभी असते आणि तिचे सर्व लक्ष शिटी केंद्रावर वाजते याकडे लागलेले असते. क्रिकेटमध्ये फलंदाजाने उभे राहण्यासाठी घेतलेला पवित्रा. शिकार कण्यासाठी दबा धरून बसलेला शिकारी हे पाहील्यावर अवधानातील शारीरिक अंगाचे महत्व लक्षात येते.

4. अवधानात मन क्रियाशील असते :- वरवर पाहता अवधानात मन निष्क्रिय वाटते. परंतु ते निष्क्रिय असत नाही. बुद्धीबळ खेळणारे दोन स्पर्धक केवळ समोरासमोर शांतपणे बसलेले आढळतात परंतु त्या क्षणी त्यांच्या मनात डाव-प्रतिडाव यांची योजना सुरु असते.

5. अवधान ही एक समायोजनात्मक प्रक्रिया होय :- परिस्थितीशी मिळतेजुळते घेणे म्हणजे समायोजन होय. जेंहा आपण एका घटकावर संपूर्ण लक्ष केंद्रीत करतो तेंहा इतर घटकाकडे दुर्लक्ष करतो. परीक्षेच्या कालावधीत अभ्यासावर लक्ष केंद्रीत करण्यासाठी आपण खेळ, टी.व्ही., मित्र यांच्याकडे दुर्लक्ष करतो म्हणजे म्हणजेच आपण समायोजन करीत असतो.

☺ अवधानाचे प्रकार

अवधान प्रक्रियेचे पुढील तीन प्रकार पडतात.

1. ऐच्छीक अवधान :- आपल्या सभोवताली असलेल्या कांही उद्दीपकांकडे किंवा प्रसंगाकडे आपण आपल्या इच्छेखातर लक्ष देत असतो. उदा. रेडीओवरील बातम्या, वर्गातील शिक्षकांचे शिकविणे यासारख्या अनेक घटकांकडे आपण जाणिवपुर्वक लक्ष देतो व नको असलेल्या घटकांकडे दुर्लक्ष करतो. व्यक्तीची इच्छाशक्ती या ऐच्छीक अवधानाच्या मुळाशी असते.

2 अनैच्छीक अवधान :- ऐच्छीक अवधानाच्या नेमकी उलट परिस्थिती या प्रकारच्या अवधानात असते. व्यक्तीची इच्छा नसतानाही एखद्या उद्दीपकाकडे व्यक्तीचे अवधान खेचले जाते. व्यक्तीची इच्छा असो वा नसो त्या उद्दीपकाकडे लक्ष जाते. उदा. शांतपणे अभ्यास करत असलेला विद्यार्थी विमानाचा प्रचंड आवाज कानावर येताच बाहेर पाहू लागतो.

3. स्वाभाविक अवधान :- अवधानाचा हा प्रकार इतर दोन प्रकारापेक्षा वेगळा आहे. या अवधानात व्यक्तीची इच्छा असते असे नाही आणि नसते असेही नाही. केवळ सवयीचा भाग म्हणून या प्रकारचे अवधान दिले जाते. एखद्या गोष्टीवर ऐच्छीक अवधान केंद्रीत करण्याची सवय लागली की त्या सवयीचे रूपांतर पुढे स्वाभाविक अवधानात होते. उदा. वर्गात शिकविणाऱ्या शिक्षकांकडे विद्यार्थी ऐच्छीक अवधान देत असतात यातूनच पुढेपुढे सहजगत्या, स्वाभाविकरित्या शिक्षकांकडे पाहीले जाते. नेहमी वर्गात खिडकीजवळ बसणाऱ्या विद्यार्थ्यांस केंव्हातरी खिडकीतून बाहेर पाहण्याची सवय लागते व या सवयीतून पुढेपुढे सहजगत्या तो खिडकीबाहेर पाहू लागतो. या अवधानात सवय महत्वाची असते.

☺ अवधानाची वैशिष्ट्ये

अ) अवधान- विस्तार (Span of Attention):- आपल्या सभोवताली अनेक उद्दीपक असतात आपण सर्वच उद्दीपकाकडे लक्ष देऊ शकत नाही. एका दृष्टीक्षेपात आपण जितक्या उद्दीपकांकडे लक्ष देऊ शकतो त्या उद्दीपक संख्येस 'अवधान-विस्तार' किंवा अवधान कक्षा असे म्हणतात.

प्रयोगशाळेत अवधान विस्तार मोजता येतो. यात प्रयोगासाठी वेगवेगळी कार्डस् वापरण्यात येतात. दहा वेगवेगळ्या कार्डवर एक ते दहा काळे गोल ठिपके असतात. लघुकालदर्शक यंत्राच्या साहायाने ही कार्डस् प्रयुक्तानां अगदी कांही कालावधीसाठी म्हणजे $1/10$ सेकंद इतक्या कमी वेळेत दाखवले जाते. प्रत्येक कार्डवरील ठिपक्यांची संख्या किती आहे ते प्रयुक्तांने मोजून यांगायचे असते. सर्वसाधारणत: 6 ते 7 ठिपक्यापर्यंतची कार्ड प्रयुक्ताला व्यवस्थित मोजून सांगता येतात. हाच प्रयुक्ताचा अवधान विस्तार असतो. बाल्यावस्थेत अवधान विस्तार कमी असतो. वाढत्या वयानुसार हा अवधान विस्तार वाढत जातो. वय, शिक्षण, अनुभव यांचा अवधान विस्तारावर परिणाम झालेला दिसून येतो. सर्वसाधारण व्यक्तीचा अवधान विस्तार 6 ते 7 उद्दीपक इतका असतो. मात्र अपवादात्मक परिस्थितीत तो 8 ते 9 इतका असतो.

ब) अवधान-विभाजन :- एकाच वेळी दोन किंवा अधिक गोष्टीकडे लक्ष देणे म्हणजे अवधान विभाजन होय. अशा वेळेस आपल्या अवधान कक्षेत दोन किंवा अधिक घटक आलेले असतात. टायपींग करणारी व्यक्ती मित्राबरोबर बोलतही असते आणि टायपींगही करीत असते, तसेच बॅकेतील कॅशीअर पैसे मोजताना इतरांशी बोलत असते. स्वेटर विनने व मासिक वाचणे या क्रीया एकाच वेळेस सुरु असतात. दोन वेगवेगळ्या क्रीयांवरती एकाच वेळी लक्ष दिले जाते. यालाच अवधान विभाजन असे म्हणतात.

वरील उदाहरणांचा मानसशास्त्रीय दृष्टीकोणातून विचार केल्यास असे आढळते कि वरील सर्व क्रीया सारख्याच अवधान क्षमतेने पार पाडल्या जात नाहीत. वरवर पाहता दिसुन येणारे अवधान विभाजन हे खरे तर अवधान विभाजन नसतेच यातील कांही क्रिया या यांत्रीकरणे पार पाडल्या जातात.

क) अवधान दोलन (Fluctuation of Attention) :- अवधान हे अतिशय चंचल असते. एकाच उद्दीपकावर खुप वेळ लक्ष केंद्रीत करणे कठीन जाते. कांही काळ एकाच उद्दीपकाकडे पाहील्यानंतर आपले लक्ष दुसऱ्या उद्दीपकाकडे लगेच जाते. एका उद्दीपकाकडून दुसऱ्या उद्दीपकाकडे अवधान जाणाऱ्या प्रक्रियेस अवधान दोलन किंवा अवधान विचलन असे म्हणतात. अवधान केंद्रीत एका वेळेस एकच अनुभव घेता येतो. व्यक्तीची अभिरुची थकवा यांचा अवधान विचलनावर अधिक परिणाम होतो.

ड) अवधान विकर्षण :- अवधान क्रियेत येणाऱ्या बाधा किंवा व्यत्यय यामुळे अवधान क्रियेत जो खंड पडतो त्यास अवधान विकर्षन असे म्हणतात. ज्या उद्दीपकावर आपण आपले लक्ष केंद्रीत केलेले असते. त्यावरुन आपले लक्ष उडुन जाते व त्याचीकाणी दुसराच एखादा उद्दीपक अवधान कक्षेत येतो. उदा. परिक्षेच्या कालावधीत एखादा विद्यार्थी अभ्यासाला बसतो पण शेजारील रेडीओवरील गाणी, येणाऱ्या जाणाऱ्यांच्या पावलाचा आवाज, रस्त्यावरील वाहणांचे आवाज कानावर पडत असतात त्यामुळे त्याच्या आभ्यासात लक्ष केंद्रीत हाण्यास अडथळे येतात यालाच अवधान विकर्षण म्हणतात.

अवधानाची नियामके (Determinants of Attention)

आपले अवधान नेमके कशावर अवलंबून असते? कोणत्या घटकामुळे अवधान आकर्षित केले जाते? आपण कांही गोष्टीकडेचे लक्ष का देतो? इतर गोष्टीकडे लक्ष का देत नाही? अवधान आकर्षित करण्यास कारणीभूत ठरणाऱ्या घटकांना अवधानाची नियामके असे म्हणतात. वस्तुनिष्ठ आणि व्यक्तीनिष्ठ अशी दोन प्रकारची नियामके आढळूण येतात.

अ) वस्तुनिष्ठ नियामके / बाह्य नियामके

अवधानाच्या केंद्रस्थानी एखादी गोष्ट आणण्यासाठी बाह्य उद्दीपकाची कांही वैशिष्ट्ये कारणीभूत ठरतात. त्यांनाच अवधानाची वस्तुनिष्ठ नियामके असे म्हणतात.

1) **उद्दीपकाचे स्वरूप** – आपल्या ज्ञानेंद्रीयानुसार प्रकाश, चव, गंध, स्पर्श, ध्वनी असे पाच प्रकारचे उद्दीपक असतात. सर्वसाधारणपणे दृष्टी आणि श्रवण उद्दीपके इतरांपेक्षा अधिक प्रभावी असतात. उद्दीपकांच्या स्वरूपानुसार त्यांच्याकडे कमी अधिक प्रमाणात अवधान केंद्रीत केले जाते. रंगविहीन उद्दीपकांच्या तुलनेत रंगीत उद्दीपकांकडे प्रथम लक्ष वेधले जाते.

2) **तीव्रता (Intensity)**: उद्दीपकाची तीव्रता हा घडक अवधान आकर्षित करतो. मोठा आवाज, तीव्र प्रकाशज्ञात, भडक रंग, उग्र वासाचे पदार्थ याकडे आपले लक्ष चटकन वेधले जाते. उद्दीपकाची तीव्रता जितकी जास्त असेल तीतके त्याकडे आपले लक्ष वेधले जाते.

3) **आकार (Size)** : मोठया आकाराच्या वस्तु आपले लक्ष तात्काळ वेधुन घेतात. वर्तमानपत्रातील मोठया आकारात छापलेल्या बातम्या किंवा छोटया जाहीरातीपेक्षा पुर्ण पान भरून असलेल्या जाहीराती आपले लक्ष वेधुन घेतात. शहरात लावलेले भल्या मोठया आकारातील जाहीरातीचे फलक आपले लक्ष खेचतात.

4) **उद्दीपकाची स्थिती किंवा स्थान (Location)** : उद्दीपकाची स्थिती किंवा स्थान यामुळेही आपले लक्ष वेधले जाते. एखाद्या विशिष्ट ठिकाणी असलेली वस्तु आपले लक्ष आकर्षित करते. उदा. वर्तमानपत्रातील पहील्या पानावरील जाहीरात आतील पानावरील जाहीरातीपेक्षा अधिक लोकांचे अवधान आकर्षित करतात. डाव्या पानापेक्षा उजव्या पानावरील मजकुराकडे अधिक लक्ष वेधले जाते. तसेच व्यासपिठावरील व्यक्तीकडे अधिक लोकांचे लक्ष वेधल जाते मात्र श्रोतुवर्गात गर्दीत बसल ली एखादी महत्वाची व्यक्ती लोकांच्या नजरेतून निसटते.

5) **पुनरावृत्ती (Repetition)** : उद्दीपकाच्या पुनरावृत्तीमुळे आपले लक्ष त्या विशिष्ट उद्दीपकावर केंद्रीत होते. सुरवातीस एखाद्या उद्दीपकाकडे व्यक्तीचे लक्ष जात नाही परंतु जर ते उद्दीपक वारंवार किंवा सतत उपस्थित केले तर त्याकडे आपले लक्ष खेचले जाते. उदा. रेडीओवर किंवा दुरदर्शनवर तीच जाहीरात ऐकली अथवा पाहीली असता लोकांचे त्याकडे अधिक लक्ष जाते. अर्थात पुनरावृत्ती सुध्दा मर्यादीत असावी लागते कारण एकच उद्दीपक वारंवार येत असेल तर त्यातील नाविण्य संपते व त्याकडे अवधान जात नाही.

6) **बदल (Change)**: एकच उद्दीपक सतत आपल्या समोर उपस्थित असेल तर त्याकडे लक्ष वेधले जात नाही. जर त्यामध्ये बदल झाला तर मात्र त्याकडे लक्ष वेधले जाते. घरातील फर्निचरची नेहमीची मांडणी बदलली की तिकडे लगेच लक्ष जाते. रटाळ आवाजात एकसारखे बोलणाऱ्या एकाच वक्त्याचे भाषण कंटाळवाणे वाटते. त्याच्याकडे लोकांचे अवधान खेचले जात नाही उद्दीपकातील तोचतोचपणा होय. याउलट जो वक्ता आपल्या आवाजात चढ-उतार करतो त्याच्याकडे लोकांचे लक्ष वेधले जाते.

7) **हालचाल (Movement)** : स्थिर वस्तुच्या तुलनेत गतिमान किंवा हालणाऱ्या वस्तुकडे आपले लगेच लक्ष जाते. गतिमान उद्दीपक चटकन लक्ष वेधुन घेतो. गतीशील विद्युतदिपानी केलेली जाहीरात किंवा विद्युत रोषनाई याकडे अवधान केंद्रीत होते. उद्दीपकाची गतिमानता किंवा हालचाल हा आपले अवधान आकर्षित करून घेनारा महत्वपूर्ण घटक आहे. बागेतील स्थिर बाकापेक्षा हलत्या झोपाळ्याकडे आपले चटकन लक्ष जाते.

8) **विरोध (Contrast)** : परस्पर विरोधी उद्दीपकाकडे आपले चटकन लक्ष जाते. उदा. काळया कागदावरची पांढरी अक्षरे व पांढर्या शुभ्र कपडयावरील काळ्या डाग, उंच मानसाशेजारी ठेंगु व्यक्ती चटकन नजरेत भरते.

9) **नाविन्य (Novelty)** : कोणत्याही नविन वस्तुकडे किंवा नाविन्यपूर्ण उद्दीपकाकडे आपले लक्ष खेचले जाते. बालकाचे लक्ष नविन खेळण्याकडे स्त्रियांचे लक्ष नवीन साडी किंवा दागिन्याकडे आणि मुलीचे लक्ष नवीन फॅशनच्या कपडयाकडे चटकन जाते. नाविन्याप्रमाणेच विचित्र उद्दीपकाकडेही लक्ष वेधले जाते. उदा. चमनगोटा केलेला तरुण, बुटके लोक यांच्याकडे चटकन लक्ष जाते.

याचबरोबर अचानकता, दुर्मिळता, निश्चीत रूप आणि कालावधी इ. अनेक परिस्थितीजन्य घटकामुळे आपले अवधान खेचले जाते. उदा. अचानक एखादा जोराचा आवाज येणे. हॅलेचा धुमकेतु दिसन्याची दुर्मिळ संधी, बराचवेळ धो-धो वाहनारा नळ या गोष्टी आपले लक्ष खेचून घेतात.

ब) व्यक्तिनिष्ठ (आंतरिक) नियामके

अवधान हे केवळ उद्दीपकाच्या गुनधर्मावर अवलंबून नसते तर व्यक्तीचा दृष्टीकोन यावरही अवलंबून असते. व्यक्तीच्या गरजा प्रेरणा, अभिरुची, इच्छा-आकांक्षा, भावना, मनस्थिती, कल, भावनिक सज्जता, ध्येय, इ. घटकांना अवधानाची व्यक्तिनिष्ठ नियामके असे म्हणतात.

1. अभिरुची (Interest) : अवधानाच्या व्यक्तीनिष्ठ घटकापैकी अभिरुची हा सर्वांत महत्वाचा घटक समजला जातो. व्यक्ती आपल्या आवडीनुसार निरनिराळया उद्दीपकांची निवड करते. उदा. ज्याला खेळाची आवड आहे. तो वर्तमानपत्रातील खेळाच्या बातम्याकडे प्रथम लक्ष देतो; तर राजकारणात रस असणारी व्यक्ती आपले लक्ष राजकीय घटनांकडे देते. तसेच नोकरीच्या शोधात असणाऱ्या व्यक्तीचे लक्ष नोकरीच्या जाहीरातीकडे जाते. त्याचप्रमाणे एखाद्या सुपर मार्केट मध्ये मुलांचे लक्ष खेळण्याकडे, स्त्रियांचे लक्ष नवीन साडयाकडे, मुलीचे लक्ष साँदर्यप्रसाधनाकडे जाते. प्रत्येक व्यक्तीच्या अभिरुची निरनिराळया असतात. शिक्षण, संस्कार, कौटूंबीक वातावरण, संस्कृती या घटकामुळे आवडीनिवडी किंवा अभिरुची तयार होतात. अवधानात व अभिरुचीत जवळचा संबंध दिसुन येतो.

2. प्रेरणा व गरजा (Motives): भूक, तहान, कामवासना अशा मुलभूत प्रेरणा जागृत होतात तेंहा व्यक्तीचे लक्ष ती विशिष्ट प्रेरणा तृप्त करणाऱ्या उद्दीपकाकडे तात्काळ जाते. उदा. भूक लागलेल्या मानसाचे लक्ष उपहारगृहाकडे जाते. व्यक्तीच्या जैविक व सामाजिक प्रेरणानुसार तिचे वेगवेगळ्या गोष्टीकडे अवधान वेधले जाते. आपल्या गरजांचा अवधानावर अधिक परिणाम होतो. जो उद्दीपक गरजांची पुर्तता करू शकेल त्याकडे अवधान जाते.

3. मनोन्यास (Mental Set) : व्यक्तीची मानसिक सज्जता किंवा मानसिक तत्परता, तिला मिळालेल्या सुचना यावर तिचे कोणत्या उद्दीपकाकडे अवधान खेचले जाईल हे अवलंबून असते. विशिष्ट अशा उद्दीपकाकडे लक्ष देण्याची व्यक्तीची तयारी किंवा अवधानास अनुकूल अशी मानसिक सज्जता म्हणजे मनोन्यास होय. उदा. रस्त्यावरील वाहनांच्या गर्दीतील बदल किंवा चौकातील रहदारीचे दिवे याकडे बस ड्रायहर तत्परतेने लक्ष देतो. परंतु बसमधील उतारुंचे त्याकडे लक्षही जाणार नाही. कारखान्यातील पर्यवेक्षकास उत्पादीत वस्तुमधील सुक्ष्म दोषसुध्दा लक्षात येतो.

4. सवय (Habit) : सवयीमुळे आपण अनेक उद्दीपकांकडे लक्ष देतो व इतरांकडे दुर्लक्ष करतो. धुम्रपानाची सवय असलेल्या माणसाचे ठराविक वेळानंतर खिंचातील सिगारेटच्या पाकीटाकडे आपोआप लक्ष जाते. मनगटावरील घडयाळ एखादे दिवशी दुरुस्तीसाठी दिलेले असले तर सवयीमुळे रिकाम्या हाताकडे वरचेवर लक्ष जाते.

5. तात्कालिक इच्छा : तात्कालिक इच्छा अवधान निर्धारीत करतात. टी. व्ही. विकत घ्यायचा असल्यास एखाद्याचे लक्ष वेगवेगळ्या दुकानातील टी. व्ही. ची मॉडेल्स, वर्तमानपत्रातील टी. व्ही. च्या जाहीराती याकडे आपोआप जाते.

6. मनःस्थिती : व्यष्टीची मनःस्थिती भावना स्वभाव या गोष्टीवर अवधानाचे स्वरूप अवलंबून असते. उदास व निराशवादी व्यक्तीला सर्वच गोष्टीबाबत उदासीनता जानवते. याउलट आनंदी व्यक्तीला सर्वच गोष्टीमध्ये आनंद वाटतो. मनःस्थिती ठिक नसेल तर रेडीओवरील आवडते गाणे किंवा बागेतील आकर्षक फुले याकडे व्यक्तीचे लक्ष जात नाही. भावनात्मक अवस्था देखील अवधान निर्धारीत करते त्यामुळे आपणास प्रिय व्यक्तीचे फक्त गुणच दिसतात तर अप्रिय व्यक्तीच्या किरकोळ चुकाही चटकन लक्षात येतात. भीती, क्रोध, प्रेम, द्वेष या प्राकरच्या भावनिक अवस्थेत व्यक्ती बारीकसारीक गोष्टीकडे लक्ष दते तर काही गोष्टीकडे लक्ष देऊ शकत नाही.

7. ध्येय : आपल्या ध्येयाला पोषक असनारे उद्दीपक चटकन अवधान वेधतात. बस स्टॉपवर उम्या असलेल्या व्यक्तीचे अवधान दुरुन येनारी बस बरोबर वेधुन घेते. ज्याला एम. पी. एस. सी. ची परीक्षा पास व्हायचे असते त्याच्या नजरेतून त्यासंबंधीची पुस्तके, बातम्या सुटत नाहीत.

8. अर्थ : ज्याचा अर्थ आपल्याला कळतो त्या गोष्टीकडे आपले लक्ष सहजतेने जाते. ज्याला शास्त्रीय संगीत कळते त्याचेच अवधान शास्त्रीय संगीताकडे आकर्षिते जाते. व ज्याला शास्त्रीय संगीतातले काही समजत नाही अशा व्यक्ती पेंगताना जांभई देताना आढळतात. न समजणाऱ्या, कठीन विषयाच्या तासाला विद्यार्थ्यांचे लक्ष लागत नाही.

9. पुर्वानुभव : पुर्वानुभव किंवा पुर्वपरिचय असेल तर अशा उद्दीपकाकडे चटकन लक्ष जाते. परिचित व्यक्ती, घटना किंवा वस्तू याकडे लगेच लक्ष जाते. परिचीत गाणे ऐकू येताच त्याकडे प्रथम लक्ष दिले जाते.

याशिवाय कल, जिज्ञासा, भावना स्वभाव, अपेक्षा इ. अनेक व्यक्तीगत घटकांचा समावेश आंतरित नियामकात केला पाहीजे. या सर्व घटकांमुळे अवधानाला विशिष्ट दिशा मिळते.

संवेदन (Perception)

आपल्या पंचज्ञानेंद्रीया मार्फत वेगवेगळी वेदने प्राप्त होत असतात. नाक, कान, डोळा, त्वचा, जिभ या पंचज्ञानेंद्रीयाकडून प्राप्त झालेल्या वेदनांचा अर्थ लावण्याचा प्रयत्न आपण करीत असतो. वेदनास अर्थ प्राप्त होणे म्हणजेच संवेदन होय. आपल्या डोळ्यातील ग्राहकपेशी प्रकाश या उद्दीपकाने उद्दीपीत होतात व ती वेदने आपल्या मेंटूपर्यंत पोहचवली जातात व तेथे या वेदनांना अर्थ लावण्याचा प्रयत्न केला जातो. आपण काय पाहत आहोत हे लक्षात येणे म्हणजेच संवेदन होय.

लहान मुलाच्या बाबतीत वेदन संवेदन ही क्रिया कशी आकारास येते हे पुढील उदाहरणावरून आपल्या लक्षात येते. दोन-तीन वर्षांचा एखादा मुलगा आपल्या वडीलासोबत स्कूटरवरून जात असता त्याला चौकात सिंगलचा लाल दिवा त्याला दिसतो. हे दिसणे म्हणजे त्याचे वेदन होय तर वडीलांच्या बाबतीत ते संवेदन असते. अगदी सुरवातीस लाल दिवा किंवा हिरवा दिवा या वेदनास मुलाच्या मनात कोणताही अर्थ नसतो. लाल दिवा का लागतो? स्कूटर का थांबवतात? या प्रश्नांची उत्तरे त्या मुलास समजल्यानंतर त्या वेदनास अर्थ प्राप्त होतो. त्यास संवेदन असे म्हणतात. भविष्यात जेंव्हा तो मुलगा लाल दिवा पाहील तेंव्हा मात्र त्याचे संवेदन त्यास होईल. वेदन व संवेदन या दोन वेगवेगळ्या क्रिया नाहीत तर ही एक सलग क्रिया असून वेदन ही त्याची सुरवात आहे तर संवेदन हा शेवट.

संवेदनाची व्याख्या

कुडवर्थ :- ‘सांकेतीक खुणांच्या अर्थाचे आकलन होणे म्हणजेच संवेदन होणे’ संवेदन म्हणजे वेदन + अर्थ असे समीकरण होय

टिचनेर :- “ संवेदनात अर्थ महत्वाचा असून व्यक्तीचा पुर्वानुभव आणि स्मृती यामुळे वेदन अर्थपूर्ण होते. असे अर्थपूर्ण वेदन म्हणजेच संवेदन.

थेडक्यात संवेदन = वेदन + पुर्वानुभव

संवेदनाचे स्वरूप

संवेदन हे अत्यंत गुंतागुंतीचे असते त्यामध्ये अनेक वेगवेगळे घटक एकत्र आलेले असतात. व्यक्तीनुसार व अनुभवानुसार संवेदनाचा अर्थही बदलतो. खालील मुद्यावरून संवेदनाचे स्वरूप लक्षात येते.

१. संवेदनास वेदनाची आवश्यकता आहे : वेदन आणि संवेदन या दोन्हीही क्रियात फरक असला तरी या दोन्ही क्रिया परस्परापासून भिन्न अशा नाहीत दृ सर्वात आगोदर वेदन ही क्रिया घडून येते व त्यानंतर त्या वेदनास अर्थ प्राप्त होतो व संवेदन घडते. वेदनात फक्त उद्दीपकाची जाणिव होते. तर संवेदनात तया जाणिवेचा अर्थ शोधला जातो. वेदन नसेल तर संवेदन होणार नाही. वेदन हे संवेदनासाठी अतिशय आवश्यक असते. सुरवातीस वेदन ही एक अर्थहीन जाणिव असते. तर या अर्थहीन जाणिवेस अर्थ प्राप्त होतो व संवेदन घडते.

2. **संवेदनास पुर्वानुभवाची आवश्यकता आहे** :- जेंहा वेदन घडते तेंहा पंचज्ञानेंद्रीयाकडून त्या उद्दीपकाचा तपशिल अपणास प्राप्त होतो. व संवेदन घडून येते. अशा वेळी त्या उद्दीपकाची जी माहीती अपणास प्राप्त होते ती माहीती आपल्या स्मृतीत साठवली जाते. पुन्हा जेंहा त्याच उद्दीपकाचे वेदन होते. तेंहा आपल्या स्मृतीतील पुर्विचा अनुभव आठवतात.

3. **संवेदन ही प्रतिकात्मक प्रक्रिया आहे** :- पुर्वानुभव हे संस्काराच्या स्वरूपात आपल्या स्मृतीत जतन करून ठेवलेले असतात. हे पुर्वानुभव प्रतिकांच्या स्वरूपात जतन केलेले असतात. जेंहा एखादे वेदन होते तेंहा ही सर्व प्रतिके व्यक्तीसमोर येतात. उदा. 10 वी च्या बोर्डार्ट मेरीट लिस्टवर आलेल्या विद्यार्थ्यांसि मिळालेली पारितोषिके त्याच्या स्मृतीत जतन केलेली असतात. पुन्हा भविष्यात केंहा जरी ते पारितोषिक नजरेसमोर आले तर त्या आनंदाच्या प्रसंगाचे त्याला स्मरण होते.

4. **संवेदनास भाव-भावनात्मक अंग आहे**. संवेदनात भाव भावनात्मक प्रक्रियेचा समावेश असतो. एखादा उद्दीपक पाहताच त्याच्याशी निगडीत सुखद-असुखद भाव-भावना आल्याला आठवतात. उदा. आपण एखाद्या प्रेक्षणिय स्थळी आपल्या मीत्रांच्या बरोबर सहलीस गेलेलो असतो. अशा सहलीचे फोटो पहाताच आपण आपल्या मित्रांच्याबरोबर केलेल्या मौजमजेचे स्मरण आपल्याला होते. व आपन आनंदी होतो.

5. **संवेदनात व्यक्तिभिन्नता दिसून येते**:- संवेदन हे प्रत्येक व्यक्तीपरत्वे बदलत असते कारण प्रत्येकजन आपापल्या पुर्वानुभवानुसार आणि त्या प्रसंगात निर्माण झालेल्या भावभावनानुसार त्या त्या पंसंगाचा अर्थ लावत असतो. हा अर्थ प्रत्येक व्यक्तीनुसार बदलत असतो. उदा. रक्तदान शिबीर पहाताच आपल्या मनात पुर्विच्या भाव-भावना जागृत होतात. एखाद्या विद्यार्थ्यांसि आपन रक्तदान करून एक सामाजिक कार्य पार पाडल्याचा आनंद होतो. तर एखाद्या विद्यार्थ्यांसि आपण चक्कर येऊन पडलो व आपली फजीती झाली हे आठवते व त्याचा चेहऱ्यावर खिन्नतेचा भाव निर्माण होतो.

संवेदनाचे संघटन (Pereceptual Organization)

वातावरणातील वेगवेगळे प्रसंग आपण पहात असतो. त्या प्रसंगातील वेगवेगळ्या घटकांचे वेदन अपणास होत असते. परंतु त्याचे संवेदन मात्र त्याचे संवेदन मात्र एकसंघ असे होते. उदा. आपण जेंहा टेबल पहातो. तेंहा त्या टेबलाचे वेगवेगळे पाय, त्याच्यावरील फळी, त्यावर लावलेला सनमायका असे सुटे सुटे वेदन अपणास होत असते. ही सर्व वेदने एकत्रीत संघटीत होवून टेबल असेच संवेदन होत असते. हे वेदनांचे संघटन का? व कसे? होते या प्रश्नांचा विचार करता असे लक्षात येते की हे संघटन आपोआपच होत असते त्यासाठी वेगळे असे खास प्रयत्न करावे लागत नाहीत.

संवेदनाचा समष्टीवादी दृष्टीकोन (Gestalt View)

जर्मन मानसशास्त्रज्ञ कोहलर, कोफ्का, व वदार्यसर यांनी 1900 च्या दशकात हा समष्टीवादी दृष्टीकोन मांडला आहे. **Gestalt** हा जर्मन शब्द असून त्याचा अर्थ समग्र (whole) असा आहे. या समष्टीवादी दृष्टीकोनानुसार संवेदन ही एकत्रीकरणाची प्रक्रिया आहे. सभोवतालच्या वस्तू किंवा उद्दीपक बघताना ते सुटे सुटे (अलग-अलग) असले तरी ते समग्र करून म्हणजेच एकत्र करून त्यांच्याकडे पहातो. उदा. जेवनातील एखादा पदार्थ आपण चांगला झाला आहे असे म्हणतो. तेंहा त्या पदार्थाचा रंग, चव, वास, जिभेला जाणवणारा त्याचा स्पर्श या सर्व अनुभवांचे एकत्रीकरण झालेले असते. हे एकत्रीकरण किंचा संघटन करण्यासाठी आपण वेगवेगळ्या तत्वांचा वापर करत असतो. यालाच संवेदन संघटनाची तत्वे असे म्हणतात.

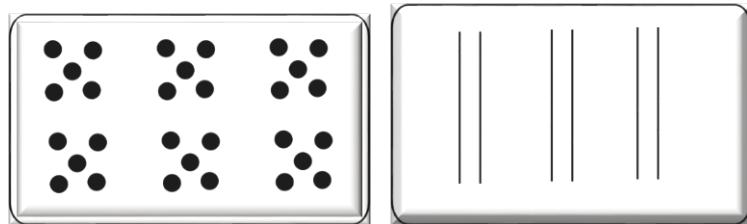
संवेदन संघटनाची तत्वे

आपण नेहमीच आपल्या आजुबाजूचे अनुभव आकृती आणि पार्श्वभूमीच्या आधारे अनुभवत असतो. यापैकी कोणती आकृती आणि पार्श्वभूमी कोणती हे सहजगत्या निश्चीत करीत असतो. त्याचबरोबर संवेदनाचे संघटन होत असताना ते आपल्याला त्या उद्दीपकाचा कसा अनुभव येतो व त्या उद्दीपकाचे स्वरूप कसे आहे यावर अवलंबून असते. म्हणून त्यांना संवेदन संघटनाची तत्वे असे म्हणतात ही तत्वे दोन प्रकारची असतात.

अ. संवेदनाचे बाह्य घटक :

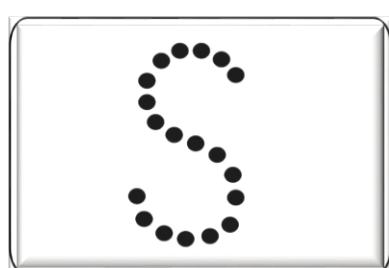
संवेदनाचे संघटन होत असताना त्या उद्दीपकाशी संबंधीत जे घटक असतात त्या घटकांना संवेदनात आकृती म्हणून पाहीले जाते. समष्टीवादी मानसशास्त्रज्ञांनी उद्दीपकाच्या या गुनधर्मावरुन कांही तत्वे प्रस्थपीत केलेली आहेत या तत्वांनाच संवेदनाची संघटन तत्वे असे म्हणतात.

1. **समीपता (सान्निध्य, निकटता, जवळीकता) (Proximity)** : दैनंदीन जीवनात जवळजवळ असलले जातात. एकमेकांच्या जवळ असनारे उद्दीपक समूहरूपाने नजरेत भरतात. किंवा लक्षात येतात. सोबतच्या आकृतीत सर्व गोल ठिपक्यांचा एक समूह आहे. परंतु त्यातही पाच पाच ठीपक्यांचे उपसमूह पाहीले जातात कारण त्या पा पाच ठीपक्यामधील समीपतेमुळे त्यांचे एकसंघ संवेदन होते. समीपता या तत्वानुसार जे उद्दीपक इतरांच्या तुलनेत एकमेकांच्या जवळ असतात त्या उद्दीपकांचे संवेदन समूहाच्या रूपात होत असते. सोबतच्या आकृतीतील सुट्या-सुट्या रेषांऐवजी उभ्या रेषांच्या तीन जोड्या दिसतात. स्थळ काळा नुसार जवळ असणा-या उद्दीपकांचे संवेदन समूहरूपाने होते. उदा. पक्षांचा थवा.

2. **सादृश्य/समानता (Similarity)** समीपतेच्या तत्वानुसार जसे सघटीत संवेदन होत असते. त्याप्रमानेच उद्दीपकातील समानतेमुळे किंवा एकसारखेपणामुळे त्यांचे संघटन होत असते. बाजुच्या आकृतीत पाहील्यास ९ गोलाचे वेगळे संवेदन होते. तर ९ फुल्यांचे वेगळे संवेदन होते. गोल आणि फुल्यांचा एक संघ न पाहता त्यांचे वेगवेगळे संघ पाहीले जातात. उदा. एखद्या मिरवणुकीतील पांढरी टोपीवाले, कोळ्हापुरी फेटेवाले, एकसारखेपणामुळे एकत्रीत उटून दिसतात.

3. **सातत्य/अखंडत्व/निरंतरता (Continuity)** वेगवेगळ्या उद्दीपकात जर एक प्रकारचे सातत्य असेल तर त्यांना संघटीतरित्या पाहीले जाते. शेजारील आकृतीत कांही गोल ठिपके आहेत त्यांच्यामध्ये एक प्रकारचे सातत्य असल्यामुळे येथे इंग्रजी S ही आकृती पाहीली जाते. आकाशातील चांदण्याकडे पाहील्यानंतर कांही ठराविक चांदण्यांचा एक गट वेगळा दिसतो. उदा. सप्तर्षी.

4. **समावेशन** :- समावेशन म्हणजे अपूर्ण आकृतीस पूर्णत्व देण्याची मानसिक प्रक्रिया होय. समावेशन प्रक्रिया ही मानवाला उपकारक असते. आपल्या डोळ्यासमोर आलेली एखादी अपूर्ण आकृती आपोआपच पूर्ण करून पाहिली जाते. त्या आकृतीमध्ये असलेली

कमतरता सहजगत्या पूर्ण केली जाते. अपुरा भाग मानसिकरीत्या पूर्ण केला जातो. बाजूच्या आकृतीतील SMM ही अक्षरे अपुर्ण असूनही ती पूर्ण करून वाचली जातात. समावेशनासाठी पूर्वानुभव जितका अधिक असेल तितके समावेशन अधिक सुलभ व जलद होते. इस. टी. बस मध्ये लिहलेल्या सूचना तुटक अक्षरात छापलेल्या असतात तरीदेखील त्या सूचना आपण नीट वाचतो.

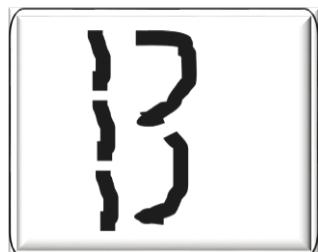
5. दिशा :— उद्दीपकांना अथवा वस्तूला निश्चीत अशी दिशा असेल तर संवेदन संघटीत होत असते. बाजूच्या आकृतीत टिंबांचा वापर केला आहे. परंतु त्या टिंबांची दिशा मात्र वेगवेगळी आहे. त्यामुळे त्यापासून होणारे संवेदन आणि आकृत्या वेगवेगळ्या संवेदीत होतात.

ब. संवेदनाचे आंतरिक घटक

संवेदनातील जे घटक व्यक्तीशी निगडीत असतात त्या घटकांना संवेदनाचे आंतरिक घटक असे म्हणतात. संवंदनातील हे आंतरिक घटक आणि त्यांचे स्वरूप पुढीलप्रमाणे.

1. पुर्वानुभव :— व्यक्तीचा पुर्वानुभव आणि संवेदनाचे संघटन यात जवळचा संबंध आहे. व्यक्तीच्या पुर्वानुभवाचा संवेदनाच्या संघटनावर अधिक प्रभाव असते. विशेषत: समावेशन आणि दिशा या संवेदन संघटनात पुर्वानुभवाचा खुप परिणाम झालेला दिसतो.

2. मानसिक स्थिती / मनोन्यास (*Mental Set*) व्यक्तीची मानसिक स्थिती कशी आहे यावर संवेदन अवलंबून असते. उद्दीपक जरी एकच असला तरी वेगवेगळ्या व्यक्तींना त्या उद्दीपकाचे, वस्तुचे संवेदन वेगवेगळे होते. हे वेगवेगळे होणारे संवेदन त्या व्यक्तीची मानसिक स्थिती अथवा मनोन्यासावर अवलंबून असते. म्हणून मनोन्यास हा संवेदनातील अत्यंत महत्वाचा घटक मानला जातो. बाजूच्या आकृतीकडे पाहीले असता कांहीजन ते इंग्रजी B हे अक्षर आहे असे सांगतील तर कांहीजन '13' हा अंक सांगतील या आकृतीचे वेगवेगळे संवेदन घडून येते कारण, व्यक्तीची मानसिक स्थिती होय.

संवेदनाची नियामके (Determinants of Perception)

व्यक्तीसमोर घडणाऱ्या घटनांचा, प्रसंगाचा व्यक्ती कसा आणि कोणता अर्थ लावते. हा अर्थ लावण्याची प्रक्रिया ज्या घटकांवर अवलंबून असते. त्या घटकांना संवेदनाची नियामके असे म्हणतात. संवेदनावर प्रभाव टाकणारे कांही महत्वाचे निर्धारक घटक पुढीलप्रमाणे सांगता येतील.

1. मानसिक सज्जता / मानसिक तयारी

एखाद्या विशिष्ट घटनेकडे, प्रसंगाकडे किंवा परिस्थितीकडे लक्ष देण्याची व्यक्तीची मानसिक अवस्था म्हणजे मानसिक सज्जता किंवा मानसिक तयारी होय. अवधानास अनुकूल अशी व्यक्तीची मानसिक स्थिती म्हणजे मनोन्यास होय. दुचाकीवरून प्रवास करणाऱ्या प्रवाशामधील दुचाकी चालविणाऱ्याचे चौकातील पोलीसाकडे

लगेच लक्ष जाते. मागे बसण्याचा व्यक्तीचे जात नाही. कुकरच्या शिट्टीकडे गृहिणीचे लक्ष असते. तसेच एखाद्या प्रसंगाचा अर्थ आपन कसा घेतो हे आपल्या मनस्थितीवर सर्वस्वी अवलंबून असते. नैराश्य आलेल्या व्यक्तीस सगळे जग उदास वाटत असते. त्याचे मन कशातच रमत नाही. याउलट जर आनंदी मानसिक स्थिती असेल तर सर्वच बाबतीत आनंद वाटत असते. राजा जसा खाऊन पिऊन सुखी असतो म्हणून त्याला आपली प्रजाही खाऊन पिऊन सुखी आहे असे वाटते.

मनोन्यास किंवा मानसिक स्थिती दोन घटकावर अवलंबून असते.

(अ) पूर्वानुभव, (ब) पाश्वर्भूमी

(अ) पूर्वानुभव :— मनोन्याचा आणि पुर्वानुभवाचा जवळचा संबंध आहे. व्यक्तीला एखाद्या व्यक्तीचा प्रसंगाचा जसा पुर्वानुभव आलेला असतो तसा व्यक्ती त्याचा अर्थ काढत असते.

पुर्वानुभवाशी खालील घटक निगडीत असतात.

1. **वैयक्तिक दृष्टिकोन** : व्यक्तीचा एखाद्या घटनेकडे किंवा प्रसंगाकडे पहाण्याचा त्याचा स्वतःचा दृष्टीकोन कसा आहे यावर त्याचा अर्थ काढला जातो. उदा. चांगल्या मानसांच्या सहवासात आयुष्य घालविणाऱ्या व्यक्तीला सगळे जग चांगले वाटते.
2. **अभिरुची** :— व्यक्तीला स्वतःच्या आवडी-निवडी प्रमाणे जग दिसते. ज्याला शास्त्रीय संगीताची आवड आहे अशी व्यक्ती शास्त्रीय संगीत ऐकण्यासाठी वेळ देईल तर कांहीजन त्याला नाक मुरडतील थोडक्यात आवडी नीवडी या संवेदनावर परिणाम करतात.
3. **पुर्वग्रह**— पूर्वग्रहामुळे आपली विचारसरणी बदलते. एखाद्या विशिष्ट वंशाचे, जातीचे लोक मुर्छ असतात असा पुर्वग्रह बाळगल्यामुळे आपली त्या लोंकाकडे पहाण्याची दृष्टी बदललेली असते. त्यांच्यातील चांगले गुण अपणास दिसतच नाहीत.
4. **मुल्ये**— व्यक्तीच्या मुल्यांचा संवेदनावर प्रभाव दिसतो बुनर आणि गुडमन या मानसशास्त्रज्ञांनी एक प्रयोग केला आहे. व असा निष्कर्ष काढला की श्रीमंत बापाच्या मुलांना रुपयाचे नाणे आकाराने लहान वाटते तर गरिबाच्या मुलांना तेच रुपयाचे नाणे आकाराने मोरे वाटते.
5. **पाश्वर्भूमी** — आपण कोणत्या पाश्वर्भूमीवर एखाद्या घटनेकडे किंवा प्रसंगाकडे पहातो यानुसार वेगवेगळे संवेदन होते. सर्व बुटक्या माणसांमध्ये सर्वसाधारण उंचीची व्यक्ती खूपच उंच वाटते. खुप दुःखी मानसिकता असताना सुखाची एक झुळूक लाख मोलाची वाटते. आर्थिक अडचन असताना अगदी किरकोळ स्वरूपात मिळालेल्या पैशाची किंमत जास्त वाढू लागते.